

Михаил Ф. Виноградов

СИНОНИМИЯТА И НЕЙНИТЕ СИНОНИМИ

Един от най-разпространените термини, означаващи еквивалентност на езиковите единици, несъмнено е терминът "синонимия". Основната причина за толкова честата му употреба се крие дори не в нарастващата популярност на проблема за синонимите в логиката и лингвистиката, а по-скоро в това, че с него се означават твърде разнородни по своя характер явления: "Най-простият случай на синонимия е безспорно синонимията на думи... По-сложен пример за синонимия е, когато на една дума съответствува синоним от две или повече думи... Освен това има случаи на синонимия, които по своята същност са изключително трансформационни — две или повече повърхностни структури имат една обща дълбока структура, макар че трансформационните им пътища са различни"¹. Още по-широко разбиране на синонимията намираме у Р. Харис, който съотнася различните ѝ типове с отделните равнища на езика — фонологично, граматично, семантично². Към синонимията някои отнасят и оказионалните еквивалентни конструкции — тъй наречените "стилови синоними" (В. В. Виноградов), "стилистични синоними" (Р. А. Будагов), "ситуативни синоними" (М. Д. Кузнец, Ю. М. Скробнев), "синтагматични синоними" (В. В. Левицки) и т.н.

Разбира се, има опити по някакъв начин да се въведе ред в терминологията по синонимия. Така например вместо термина "синонимия" за еквивалентни думи се използва "омосемия", тъй като се смята, че терминът "синонимия" е прекалено широк и включва различни отношения между значенията на думите³. Синонимията на моноксемните единици понякога се определя като равнозначност, а на по-големите от дума единици — като семантична еквивалентност⁴. Дж. Фодор предпочита термина "парафраз", а не "синоним", за да бъдат избегнати проблемите на референционната неопределеност⁵. Ю. С. Степанов въвежда понятията "трансформации" и "перифрази": при преобразуването на езиковите изрази, означавани като трансформации, се изменя денотатът при запазване на същия смисъл, а в перифразите денотатът остава един и същ, а се изменя смисълът. В същото време Ю. С. Степанов разглежда перифразите и синонимите като почти сходни явления⁶.

Но, както се вижда дори от малкото посочени примери, опитите, целящи да дадат по принцип представа за състоянието на терминологията на еквивалентните единици и съответно за разбирането на еквивалентността в езика, или се осъществяват във връзка с други задачи, т.е. служат за целите на някое конкретно изследване, или не излизат извън рамките на анализа на единици от едно езиково равнище, а това не позволява да се създаде ясна и координирана система от

8738/1993

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
В. ТЪРНОВО ДП

термини за означаване на явленията на еквивалентност като общоезикова категория, или, което е особено важно, такива термини в редица случаи не съвсем вярно отразяват разликите в характера и същността на дадено явление най-малкото заради факта, че ги свързват главно с различната формална структура на синонимизиращите се единици. С други думи, не съществува строга система от термини, които да отразяват разнородния характер на еквивалентността в естествения език. Опитите да се създаде такава система са обречени на неуспех, докато не бъдат определени реалните типове и видове на самата еквивалентност.

Еквивалентността в езика в най-общ вид е представена от три типа: външноезикова, междуезикова и вътрешноезикова.

Външноезиковата еквивалентност се основава на връзката на езиковите единици с извънезиковата действителност — на съответствието на вербалното изказване с действието. *Я читаю книгу* е еквивалентно на действието, ако субектът в дадения речев акт действително извършва посоченото действие. Автореференцията може да бъде изместена във времето — *Я обещаю купить для вас эту книгу завтра*.

Междуезиковата еквивалентност представлява еквивалентност на езикови единици в различни езици. Наблюдаваме я в преводните речници, в преводите на художествени произведения и т. н.

Несъмнено най-важна е вътрешноезиковата еквивалентност, тъй като тя така или иначе е в основата на външноезиковата и междуезиковата, в смисъл че е невъзможно да бъде установена еквивалентност между вербалния акт и действието или между единиците на различни езици, без да се знае нищо за значението (значимостта) на първичния вербален знак, т. е. без неговата предварителна интерпретация. Интерпретация на езиковия знак по същество означава неговата трансформация в друг знак, експлицитно изразяващ неговото значение⁷. Затова различната основа за сближаване на езиковите знаци е пряко обусловена от тяхното съдържание, което се интерпретира чрез своята експликация с помощта на други знаци.

Основата на семантичната еквивалентност на езиковите единици е различна по своя характер и същност. Тя може да бъде парадигматична, ако се синонимизират парадигматичните значения на езиковите единици. На първо място, това се отнася за значенията на отделните думи (*языкознание — лингвистика — лингвистика, есть — кушать — жрать* и т. н.), които е прието да бъдат наричани синоними. В дадения случай не е важно дали близостта има денотативен, сигнификативен или денотативно-сигнификативен характер, тъй като критерият е синонимизацията на парадигматичните значения на думите.

Парадигматична еквивалентност представят също равнозначните конструкции в едноезичните речници (тълковни, фразеологични и др.), състоящи се от определяемо значение на думата (дефиниендум) и неговото определение (дефиниенс). Дефиницията в речника може да има различна структура: *скинуть = сбросить; подвода = конная повозка; улица = в населенных пунктах: два ряда домов и пространство между ними для прохода и проезда; заблудшая овца =*

человек, сбившийся с правильного жизненного пути и т. н.

Друг характер има еквивалентността на изречения-изказвания от типа *Сеймор нарезал салями ножом* = *Сеймор използвал нож, чтобы нарезать салями*; *Нет на свете дела более трудного, чем составление словаря* = *Составление словаря — самое трудное дело на свете* и т. н. Еквивалентността на такива изречения-изказвания е синтагматична: тяхното значение се определя вътре в лингвистичния контекст, т. е. само чрез анализ на значенията на съставлящите ги части.

При екстралингвистичния контекст значението на изреченията-изказвания може да получи различна интерпретация. Например изречението-изказване *В комнате накурено* освен буквалното значение 'В комнате много табачного дыма' в същото време може да означава 'Откройте окно!', 'Я уйдоху', 'Ты обещал не курить в комнате и нарушил это обещание' и т. н. Отчитането на прагматичните фактори ни пренася на ниво анализ на речевите актове, когато еквивалентни стават речевият акт и неговите различни интерпретации.

Основно за разбирането на разнородния характер на еквивалентността в езика /речта/ речевата дейност очевидно е да се осъзнае с каква цел съществува еквивалентността, резултат от какво е тя.

Наличието в езика на думи синоними е преди всичко резултат от системните отношения в лексиката, проявяващи се в нейната логическа, семантична, стилистична класификация, т. е. в регистрирането в езика на нашите познания за света (континентското схващане за думата като вместилище на знания); в разпределянето на информацията за света между отделните думи (логическите, семантичните, лексико-семантичните групи думи); в посочването на сферата на употреба на думите (стилистична класификация на вокабулара). Затова тъждествени по значение думи синоними — с редки изключения като "языкознание — языковедение" (повечето правила обикновено имат изключения) — в езика (парадигматиката) не може да има: "Езикът едва ли би могъл да бъде толкова разточителна система, в която за означаване на действително едно и също явление да има цял ред думи, употребата на които практически би била чист каприз, ако се има предвид пълното им тъждество"⁸.

Критерият за взаимозаменяемост, който се използва широко за определяне на синонимите, изобщо няма никакво отношение към тяхното установяване, тъй като пренася явлението синонимия от областта на парадигматиката в синтагматиката, където могат да се синонимизират даже думи, не притежаващи общо речниково значение — тъй наречените *оказионални (ситуативни) синоними*. В същото време парадигматичните синоними, притежавайки диференциални семантични признаци (компоненти), традиционно наричани *оттенъци* на значенията, функционирайки в речта, винаги внасят в контекста някакви изменения. Например глаголите *любить* и *обожать* изразяват различна степен на удоволствие в *Я люблю / обожаю читать перед сном книги в постели*.

Различията в компонентния състав на значенията на думите синоними поставят пред изследвача въпроса за степента на тяхната семантична близост. Може

да се смята, че тази близост е относителна по силата на редица причини. Достатъчно е да се споменат някои от тях. Първо, компонентите на значенията на синонимизиращите се думи са разнородни по своя характер и същност. Хетерогенността на компонентите на значенията на синонимите е следствие от тяхната принадлежност преди всичко към различни езикови категории, субкатегории (съществително — глагол, глаголи: преходни — непреходни и т. н.) и лексико-семантични парадигми (парадигмите могат да се базират върху отношения на включване, комплементарност и т. н. между техните членове). Например двойките *покрыть* — *окутать* и *наоборот* — *навыворот* се различават по категориално (отнасят се към различни части на речта: глагол — наречие) значение, по типа лексико-семантична парадигма: в първата двойка се проявява отношение на сходство, във втората — на пресичане. Второ, различната дълбочина на значенията на синонимизиращите се думи им позволява да имат различен брой общи и диференциални компоненти. Очевидно броят на диференциалните компоненти между *беззаботный* и *беспечный* е по-малък, отколкото между *вредный* и *нездоровый* (вж. дефинициите на посочените думи в тълковния речник). Макар че в същото време установяването на точния брой общи и диференциални компоненти в значенията на думата е в известна степен произволно поради "нелимитираността" на лексикалното значение (една от причините за "субективността" на тълковния речник), тъй като е невъзможно "точно да се определят неговите граници и изчерпателно да се изчислят образуващите го семантични компоненти"⁹.

Горепосоченото позволява да се смята, че разграничаването на различни типове и видове парадигматични думи синоними е относително произволно, тъй като зависи от целите на учения, от съвършенството на изследователския му апарат. Очевидно именно така трябва да се разбира мисълта на Д. Н. Шмельов, че синонимите не са дадена реалия на езика, а представляват езикови явления, които могат да бъдат изтълкувани и наречени по различен начин в зависимост от приетите критерии¹⁰.

Еквивалентността на изречения-изказвания от типа *Сеймор нарезал салями ножом* и *Сеймор използвал нож, чтобы нарезати салями* е начин за разкриване на съдържанието на дълбоката структура. В дадения пример срещаме различна репрезентация на повърхността на "падежа за инструмент (инструменталис)". По същността си това е лингвистичен похват, който се използва най-често за разкриване на многозначността на повърхностната структура или за установяване правилността/неправилността на изказванията в езика както на равнище владеене (компетенция), така и на използване (представяне). Например изречението-изказване *Мальчик упал* в зависимост от това, дали в него граматичният подлог е агент или реципиент на действието, се интерпретира като *Мальчик упал на пол сам, так как ему, например, не дали игрушку, и он решил "закатить истерику"* или като *Мальчика толкнули, он упал на пол и заплакал от боли*.

Подобни трансформации едва ли се отнасят към речепроизводството. По-

скоро те представляват постпроцедура на лингвистичен анализ, защото реалният контекст, ситуацията винаги предопределят уместността и еднозначността на конкретното изказване (речевия акт)¹¹.

На равнище речев акт появата на еквивалентни конструкции (*Идет дождь + Надо взять зонт* или *Мы не пойдём на прогулку*, или *Будет хороший урожай огурцов* и т.н.) също е резултат от лингвистичен анализ. Но за разлика от интерпретацията на значението на изреченията-изказвания експликацията на значението на речевия акт включва отчитане на прагматичните фактори. Тук се сблъскваме с две равнища на лингвистичен анализ — интралингвистичен, когато се интерпретира значението на изречение-изказване, и екстралингвистичен, когато се експлицира смисълът на речевия акт. Под смисъл се разбират не денотативните или сигнификативните свойства на изреченията-изказвания (*Иван купил книгу у Петра = Петр продал книгу Ивану; Рабочие строят дом = Дом строится рабочими*), а особено езиково съдържание, "което посредством обозначение и значение и независимо от тях се изразява в определен текст"¹².

Към процедурите на лингвистичния анализ се отнасят дефинициите на значенията на думите и словосъчетанията в едноезичните речници, интерпретациите на разнородни текстове (Библия, художествени произведения и др.).

Еквивалентността, която е непосредствено характерна за речепроизводството, изглежда, е свойствена само за okazjiоналните синоними (*Пушкин — поэт*), взаимната замяна на които има стилистична функция, например избягване на повторение. При това да се говори за еквивалентност в дадения случай, може по-скоро по отношение на свръхсловни конструкции, в които се използват такива синоними, тъй като еднаквото им значение се определя от контекста, ситуацията, за което свидетелствува и названието им — контекстуални, ситуативни и т. н. синоними. Нещо повече — в редица случаи okazjiонални синоними са не отделни думи, а словосъчетания, които представляват логически перифрази (*Пушкин = автор "Евгения Онегина"*, *Каспаров = чемпион мира по шахматом*), което служи като поредно потвърждение за нерелевантността на понятието структурна еднородност по отношение на еквивалентността в езика.

Гореизложеното според нас позволява да внесем някои предложения за назоваване на редица типове и видове еквивалентност в езика.

Извънезиковата еквивалентност може да се нарича автореференция, а за междуезиковата да се запази терминът "превод".

Вътрешноезиковата еквивалентност в повечето случаи е обусловена от същността и характера на семантичното сходство на еквивалентните единици и от предназначението на еквивалентната конструкция, т. е. от целта, на която служи нейната поява. Обикновените параметри на синонимията — определена степен на близост на синонимизиращите се единици и възможност за взаимна замяна в текста — са свойствени само на okazjiоналните синоними. Затова очевидно е целесъобразно терминът "синоним" да се използва само за означаване на еквивалентни единици от дадения тип. Традиционните думи синоними се отнасят към друг тип еквивалентност, тъй като основата за сближаването им е

парадигматична и по силата на своята класифицираща функция те не са взаимозаменяеми в речта. Условно можем да ги наричаме лексико-семантични парадигмати.

Еквивалентността на изреченията-изказвания на равнище речев акт в еднозначната лексикография, представлявайки продукт на лингвистичен анализ, е метазикова по своята същност. Вземайки под внимание в дадения случай нееднородния характер на експлицираното семантично съдържание, очевидно можем да наричаме еквивалентните изречения-изказвания трансформации, екпликацията на речевия акт — интерпретация, втората част на равнозначната конструкция в речника — дефиниция.

Във всички случаи еквивалентните отношения между езиковите единици (с изключение на традиционните думи-синоними) се базират на екпликацията на първичния езиков знак. Затова превеждането му в друг знак може да се нарече перифразиране. Нежеланието да се използва терминът "перифраз(парафраз)" за означаване на резултата от перифразирането се обяснява с това, че този термин не отразява качествените разлики между типовете и видовете еквивалентни конструкции.

Ясно е, че основата на семантичното съдържание на определените типове и видове еквивалентни единици представлява сложна категория, тъй като допуска по-нататъшно разделяне на подтипове и подвидове¹³. Но главната цел на статията беше не да се определят всички възможни разновидности на еквивалентност в езика, което е необходимо за съставянето на система от термини за общоезиковата категория еквивалентност (това отчасти оправдава известната условност и изкуственост на въведените термини), а, както следва от заглавието, да се покаже, че терминът "синонимия", ако под това разбираме равнозначност в езика, няма синоними.

БЕЛЕЖКИ

¹ K. Nilsson. Multiple Modal Expression: A case of Synonymy. — *Studia Linguistica*, 1970, v. 24, №2, p. 114.

² R. Harris. *Synonymy and Linguistic Analysis*. Univ. of Toronto Press, 1973.

³ С. Г. Бережан. Семантическа еквивалентност на лексическите единици. Кишинев: Штиинца, 1973, 92-108.

⁴ А. Н. Марченко. Равнозначност в языке и речи. Автореф. канд. дисс. М., МГУ, 1973, с. 1.

⁵ J. A. Fodor. Projection and Paraphrase in Semantics. — *Analysis*, 1961, v. 21, №4, p. 77.

⁶ Ю. С. Степанов. Имена, предикаты, предложения (Семиологическая грамматика). М., 1981, с. 13, 201.

⁷ R. Jakobson. Linguistic Aspects of Translation. - In: *On Translation* / Ed. by R. A. Brower. Mass., 1958, p. 23.

⁸ **Г. В. Колшанский.** Контекстная семантика. М., 1980, с. 109.

⁹ **И. А. Стернин.** Лексическое значение слова в коммуникативном аспекте. Автореф. докт. дисс., Минск, БГУ, 1985, с. 6.

¹⁰ **Д. Н. Шмелев.** Проблемы семантического анализа лексики. М., 1973, с. 114.

¹¹ **Г. В. Колшанский.** Цит. съч., с. 58—59.

¹² **Е. Косериу.** Современное положение в лингвистике. — Изв. АН СССР, сер. яз. и лит., 1977, т. 36, вып. 6, с. 517.

¹³ **М. Ф. Виноградов.** Некоторые аспекты семантической эквивалентности в естественном языке. Вильнюсский университет, 1990.